HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 1, February 2021

www.historystudies.net

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜZZAM HAKKINDA BAZI TESPİTLER

*Some Determination Leprosy in About The Ottoman State at The Beginning of
XXth Century*

Dr. Nevim TÜZÜN

nevimtuzun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7554-4788

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 05.11.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 03.01.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.984

Atıf – Citation: Nevim Tüzün, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Cüzzam Hakkında Bazı Tespitler", *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, s. 201 – 215.

**XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜZZAM
HAKKINDA BAZI TESPİTLER**

Some Determination Leprosy in About The Ottoman State at The Beginning of XXth Century

Dr. Nevim TÜZÜN

Öz

Tarihi süreç içerisinde tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, cüzzam hastalığının oldukça uzun bir geçmişi olduğunu söylemek mümkündür. Zira Eski Mezopotamya'nın çivi yazılarında dahi cüzzamdan bahsedildiği görülmektedir. İnsan üzerinde meydana getirdiği değişimler ve bulaşıcı bir hastalık olmasından dolayı tarih boyunca her zaman korkulan bir hastalık olan cüzzam, Ortaçağ Avrupası'nda Tanrı'nın laneti olarak görülmüştür. Uzun yıllar çaresi aranan cüzzamın Osmanlı Devleti'nde ne zaman ve nerede ortaya çıktığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber hastalığın kuruluş dönemine rastladığı kesindir. Osmanlı Devleti, söz konusu dönemden itibaren cüzzamın yayılmasını engellemek ve cüzzamlı kişileri tedavi edebilmek için ülkenin çeşitli yerlerinde cüzzamhaneler diğer bir ifadeyle miskin tekkeleri kurmuştur. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde cüzzam hala bulaşıcı ve tedavisi bilinmeyen bir hastalık olduğundan Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinde de cüzzam vakaları görülmeye devam etmiştir. Bu çalışmada da arşiv kaynakları ışığında XX. yüzyıl başlarında Osmanlı ülkesinde görülen cüzzam hastalığı ve söz konusu süreçte Osmanlı ülkesi içinde ve dışında cüzzama karşı yapılan tıbbi çalışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı, Cüzzam, Hastalık, XX. Yüzyıl

Abstract

Although it is not known exactly when it emerged in the historical process, it is possible to say that leprosy has a long history. It is seen that leprosy is mentioned even in the cuneiform writings of Ancient Mesopotamia. Leprosy, a disease that has always been feared throughout history due to the changes it causes on man and because it is an infectious disease, was seen as the curse of God in medieval Europe. There is no exact information about when and where leprosy, which has been sought for many years, emerged in the Ottoman Empire. However, it is certain that the disease coincided with the establishment period. From that period onwards, the Ottoman Empire established leprosy lodges in various parts of the country in order to prevent the spread of leprosy and to treat people with leprosy. By the of the beginning XXth century, since leprosy was still a contagious disease with an unknown treatment, cases of leprosy continued to be seen in various parts of the Ottoman lands. In this study, in the light of archive sources, leprosy disease seen in the Ottoman country at the beginning XXth and medical studies against leprosy in the Ottoman country in those in the process were discussed.

Keywords: The Ottoman State, The Ottoman, Leprosy, Disease, XXth Century

Giriş

Arapça'da "elin kesilmesi, parmakların düşmesi" anlamına gelen ve "cezem" kökünden türetilen cüzzam; ciddi şekil bozukluklarını ifade eder. Cüzzam; *mycobacterium leprae*¹ mikrobu² insan vücudunda meydana getirdiği bulaşıcı ve müzmin bir hastalıktır. ³ Hastalık, genel olarak kişi mikrobu aldıktan 2-7 yıl sonra ortaya çıkar. *Mycobacterium leprae* basiliinin neden olduğu cüzzam; cinsel yolla, yenilen yiyecekler ve cüzzamlı biri ile temas yolu ile bulaşır. Cüzzamın ilk belirtisi hafif eklem ağrısı ve soluk bir tendir. Ancak zamanla cüzzamlı kişinin yüzü buruşur, kolları ve bacakları çürümeye başlar, burun parça parça düşer; dudak ve dil şişer, hastanın kaşı ve saçları dökülür,⁴ el ve ayaklarda his kaybı meydana gelir.⁵

Cüzzamın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber; Çin, Mısır ve Hint kaynaklarında hastalıkla ilgili kayıtların mevcut olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki M.Ö. II ve I. binyıllara tarihlendirilen Eski Mezopotamya'nın çivi yazılı metinlerinde mezkûr hastalığa dair tıbbi metinlerin yanı sıra; kehanet, edebi, siyasi, hukuki içerikli metinlerde bu hastalıktan bahsedilmektedir.⁶ Lepra ya da miskinler⁷ hastalığı olarak da ifade edilen cüzzamın; Orta Asya'nın eski kavimlerinden birisi olan İskitler'de mevcut olduğu ve İran yolu ile Anadolu, Irak ve Arabistan'a yayıldığı düşünülmektedir.⁸ Cüzzam; denizcilikte gelişmiş olan Fenikelilerin Asya, Avrupa ve Afrika sahillerinde koloni kurmaları ile oldukça geniş bir sahada yaygınlık göstermiştir.⁹

Tarih boyunca her zaman korkulan bir hastalık olan cüzzam Ortaçağ Avrupa'sında uzun bir süre Tanrı'nın laneti olarak görülmüştür. Bu nedenle cüzzamlı kişiler toplumdan dışlanmış, kırsal alanda yaşamaları için baskı yapılmıştır. Baskıların yanı sıra cüzzama yakalanan kişilerin; çarşı-pazara gitmeleri, kuyu ve nehirlerden doğrudan su içmeleri de yasaktı. Öyle ki söz konusu dönemde Avrupa'da cüzzam hastaları özel giysi giyer, yüzük takar hatta çevresindeki kişileri uyarmak için zil ya da çan taşırdı. XI. ve XIII. yüzyıllarda Haçlı Seferleri sırasında oldukça yaygınlaşan cüzzam, Avrupa'da XII. ve XIII. yüzyıllarda zirve noktasına ulaşmış; XIV. ve XV.

¹ Leprae Yunanca bir kelime olup, Antik Yunancada; kabuklu, pul pul anlamına gelmektedir. Bkz. Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı (Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü)*, Everest Yayınları, İstanbul 2012, s.368.

² "Mycobacterium Leprae Mikrobu" ve cüzzam tanımı ilk defa 1876 yılında Norveçli bilim insanı Armaur Hansen tarafından yapılmıştır.

³ M. Zeki Palalı, "Cüzzam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 150. Cüzzam hastalığı bulaşıcı ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmakla birlikte, tarihte küresel bir salgın olarak görülmemiştir. Orhan Kılıç, "Tarihte Küresel Salgınlar ve Toplum Hayatına Etkileri", *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, Ed: M. Şeker, A. Özer, C. Korkut, Tüba Yayınları, Ankara 2020, s.20.

⁴ Hastalığın çeşitli safhalarında ciltte meydana gelen değişimden dolayı İslam tıp literatüründe cüzzam tabiri yerine "aslan hastalığı" ve "fil hastalığı" tabirleri kullanılmıştır. Agm, s.150.

⁵ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev: Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.51-55; Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s.34. İslam tıp literatüründe cüzzam, salgı teorisi ile açıklanmıştır. Buna göre; kara safra vücuda yayılır ve diğer safralara etkisi sonucunda fizyolojik denge bozulur; kişinin saç, kaş ve tırnakları dökülür, parmakları düşer ve sonuçta kişi kötü durum olma durumu ile karşı karşıya kalabilir. Bkz. Murat Serdar- Murat Hanar, " İslam Toplumunda Cüzzam ve Cüzzamhaneler", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. F. Çakmak, Ş. Köse, Ç. Büke, E. Akçiçek, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018, s. 84.

⁶ Gökhan Kağnıcı, "M.Ö II ve I. Binli yıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar" *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. F. Çakmak, Ş. Köse, Ç. Büke, E. Akçiçek, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018, s.37.

⁷ Arapça'da sükûnet kökünden türeyen miskin " hiç veya yeteri kadar malı olmayan kimse, zelim, zayıf manasına gelir. Halk ağzında ise miskin; uyuşuk, tembel, zavallı ve hastalıklı anlamlarına gelmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, "Miskin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul 2005, s.183.

⁸ <http://www.cuzzam.org.tr/index.php/tr/lepra/> (Erişim; 17.10.2020).

⁹ Ethem Utku, *Lepra Tarihi*, Haz: Türkan Saylan, Mustafa Sütlaş, Merhaba Yaşamak: Türkiye'de Cüzzamla Savaşın Dünü- Bugünü-Yarını Cüzzamla Savaş Derneği Yayını, İstanbul 1998, s.10.

yüzyıllarda ise etkisini kaybetmiştir.¹⁰ Cüzzamın Amerika kıtasında yayılması ise yenedünyanın keşfi sırasında gerçekleşmiştir.¹¹

Cüzzama karşı koruyucu tedbirler geliştirebilmek için hastalığı yakından tanımaya çalışan Anadolu Selçuklu Devleti de cüzzamlıların halkın arasında dolaşmasına izin vermemiş ve hastalığın teşhis ve tedavisi için tıbbi çalışmalar yapmıştır. Öyle ki Selçuklu döneminin önemli hekimlerinden olan Kutbeddin-i Şirazi'nin cüzzamın teşhis ve tedavisi hakkında yazdığı "Risale fi Baras" isimli eser, bu konudaki tıbbi çalışmalara örnek teşkil etmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde cüzzam ile mücadele edebilmek için Sivas, Tokat, Amasya, Kastamonu, Kayseri, Konya ve Adana gibi merkezlerde adına "Meczumin Zaviyesi" ve idarecisine de "şeyh" denilen cüzzamhaneler açılmıştır.¹²

Osmanlı Devleti de Anadolu Selçuklu Devleti'nin yaptığı gibi cüzzama yakalanmış kimselerin halk arasında dolaşmasına izin vermemiş; bir takım önlemlerle birlikte cüzzam illetine¹³ karşı tedbirler almıştır. Bu çalışmada da ilk olarak Osmanlı Devleti'nde cüzzam hastalığı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, arşiv belgeleri ışığında XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde cüzzam ele alınacaktır.

1.Osmanlı Devleti'nde Cüzzama Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde ilk ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte, cüzzamın Osmanlı kuruluş dönemine rastladığı kesindir. Zira Osmanlılar döneminde ilk cüzzamhane II. Murad tarafından Edirne-Kirishane'de yaptırılmış ve burası 1627 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. En önemli Osmanlı cüzzamhanesi ise 1514'te Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan ve 1927 yılına kadar hizmet veren Üsküdar-Kadıköy yolu üzerinde inşa edilmiş olan Karacaahmet Miskinler Tekkesi'dir. Bunları Bursa, Kıbrıs, Kandiye(Girit) ve Sakız'da açılan miskin tekkeleri diğer bir ifade ile cüzzamhaneler takip etmiştir.¹⁴ Osmanlı yetkilileri bir taraftan cüzzamhaneler kurmuş, diğer taraftan cüzzamhanenin olmadığı yerlerde dış mahallerden bazılarını cüzzam hastalarının tecridine ayırmıştır.¹⁵

Osmanlı Kanunnameleri'nde de cüzzamlı kişilerin sosyal hayattan tecritleri ile ilgi çeşitli hükümlerin olduğu görülmektedir. Örneğin, II. Beyazıd devri Rumeli Eyaleti Kanunnamesi'nde cüzzamlılar hakkında "*Ve cüzzamlıları, şehirden süreler; şehirde koymayalar*" hükmü bulunmaktadır. Yine Kanuni Devri'nde Merkezi ve Umumi Kanunnameler'de "*Ve şehir içinde cüzzam taifesin yürütmeyeler*" ; II. Selim devri Merkez ve Umumi Kanunnamesi'nde diğer kanunnamelerden farklı olarak, "*Bir kimse cüzzam olsa, tasarrufunda olan yeri oğlu var ise*

¹⁰ Murat Serdar, "Ortaçağ Avrupasında Tanrının Laneti Cüzzam ve Cüzzam Evleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.II, Ocak 2014, s.103-104; Serap Sarıbaş, Hansen'in Evlatları: Avrupa'nın Son Cüzzam Hastanesi Sakinlerinin Hikâyesi, *Molesto: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Ocak 2020, s.235.

¹¹ <http://www.cuzzam.org.tr/index.php/tr/lepra/lepra-tarihi> (Erişim; 19.12.2020).

¹² Özlem Dikeçligil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s.54.

¹³ Devlet Arşivleri kayıtlarında Osmanlı yetkililerinin cüzzam hastalığından "illet" diye bahsettiği görülmektedir.

¹⁴ Palalı, a.g.m, s.152. Nuran Yıldırım, "Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, s. 185-186; Nazım Beratlı, *Kıbrıs Miskinhanesi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2013, s.11. Meriç Aybar, "İlet-i Cüzzam: Osmanlı Dağılma Dönemi" *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl.11, S.XXXIII, s.507. Osmanlı Devleti'nde cüzzam hastalarına miskin de denilmekteydi. "Miskin" sıfatı cüzzamlıların niteliğine uyduğu için bu hastalığa isim olmuş ve halktan ayrı tutulan cüzzamlıların barındırıldığı binalara "miskinler tekkesi, miskinler dergâhı ve meczumin zaviyesi" gibi isimler verilmiştir.

¹⁵ Süheyl Ünver-N. Bedi Şehsuvaroğlu, *Türkiye'de Cüzam Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1961, s. 5.

tasarruf eder, yok ise tapuya müstehak olur. Ol maraz-ı hükm-i mevtdir." hükmü yer almıştır. I. Ahmed devri kanunnamelerinde ise cüzzamla ilgili "*Ve cüzzamlılar gözlene; şehirlerde cüzzam taifesinden kimesne durğurmayalar*" hükmüne yer verilmiştir. Osmanlılar cüzzam hastalarına merhametle yaklaşmış, ancak hastalığın bulaşıcı olmasından dolayı kanunnamelerde de ifade edildiği gibi cüzzamlı kişilerin şehirlerde, kalabalık mahallelerde serbestçe dolaşmalarına izin verilmemiştir.¹⁶ Öyle ki Osmanlı toplumunda cüzzamlı hastaların farklı tarzda giyinmesi bir zorunluluktur. Kadın hastalar mavi dokumadan çarşaf ve şalvar giymiş; erkek hastalar ise aba elbise, katır yemeni, mest-pabuç, keçe takke takmışlardır. Bununla birlikte cüzzamlı kişilerin hastalığın ilk evresinde kimse ile görüşmelerine izin verilmemiş, hastaların sadece kapı önüne çıkmalarına izin verilmiştir. Osmanlı toplumunda cüzzamın ismi bile insanlar arasında korku ve dehşet saçmaya yetmekteydi.¹⁷ Cüzzamlı olmadığı halde cüzzamlı olmak ile itham edilen kişiler bu nedenle hekimlere muayene olup kadı efendiden cüzzam olmadıklarını gösteren belgeyi aldıktan sonra ancak toplum içerisine tekrar dâhil olabilmekteydi.¹⁸

Osmanlılar bulaşıcı ve tedavisi bilinmeyen bir hastalık olması sebebiyle cüzzamlı kişileri tecrit ettikleri yerlerde çeşitli yöntemlerle tedavi etmeye çalışmışlardır. Hastalığın nedenleri ve tedavi yolları konusunda fikirler ileri süren bilim insanlarının görüşleri doğrultusunda cüzzamlılar iyileştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'da hastalığın aşırı sevdadan olduğunu ifade eden kişiler olduğu gibi, tedavinin kişinin vücudundan kan alınması ile mümkün olabileceğini söyleyenler de olmuştur. Örneğin Sabuncuoğlu Şerafeddin, cüzzam olanların tedavisinde başın beş yerini dağlamanın hastalığın tedavisinde kullanılmasını önerirken, Akşemseddin; kan aldırarak, sülük ya da hacamat ile yapılacak tedavinin etkili olacağını savunmuştur. Bunların yanı sıra bazı bitkisel tedavilerin de cüzzam hastalarına iyi geleceğini ileri sürenler olmuştur. Tüm bunlara ilave olarak Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde ifade ettiği gibi kaplıca ve şifalı suların cüzzam hastalarına iyi geldiği görüşü öne çıkmıştır.¹⁹

2. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Cüzzam Hakkında Bazı Tespitler

XX. yüzyıl başlarında cüzzam eski yaygınlığını kaybetmekle birlikte, hala bulaşıcı ve tedavisi bilinmeyen bir hastalıktı.²⁰ Bu nedenle birçok devlet cüzzam ile mücadele edebilmek için bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Öyle ki 1900'lü yılların başında cüzzamın yayılmasını engellemek için Rusya'nın talebi doğrultusunda; Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Romanya ve İran karşılıklı olarak cüzzamlı kişilere pasaport verilmemesini taahhüt etmiştir. Böylece söz konusu ülkelere cüzzamlı kişilerin girişleri önlenmeye çalışılmıştır.²¹

Osmanlı Devleti her ne kadar cüzzamhaneler ve miskin tekkeleri yapmış olsa da ülke topraklarının çeşitli yerlerinde cüzzam hastalığı görülmeye devam etmiştir. Örneğin; 24 Eylül 1900 tarihli kayıta; Sivas'a bağlı Tonus Kazası Pövernik Köyü ahalisinin çoğunun cüzzam ve frengi hastalığına yakalanmış olduğu; bu hastalığın çevreye yayılmasının önlenmesi için sıhhiye

¹⁶ Dikeçligil, s.57-58.

¹⁷ Hürü Sağlam Tekir, "Osmanlı Toplumunda Cüzzam Hastalarının Tecriti ve Yoksulluğu ... Cüzzamlıları, Şehirden Süreler; Şehirde Komayalar" *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. F. Çakmak, Ş. Köse, Ç. Büke, E. Akçiçek, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018 s.151.

¹⁸ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 63.

¹⁹ Hamit Şafakçı, "Osmanlı Döneminde Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Miskinler Tekkesi'nin Konya Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S.50, Aralık 2018, s. 124; Mehmet Yaşar Ertaş-Kağan Eğinim, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Ağustos 2011, s. 84; Özlem Batğı, "Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri ", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.8, Mart 2017, s.174.

²⁰ Orhan Kılıç, *Eskiçağ'dan Yakınçağ'a Genel Hatlarıyla Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s. 64.

²¹ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî*, (DH.MKT), 2526/110,13 Cemaziyelevvel 1319 (28 Ağustos 1901); BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi*, (HR.SYS), 1371/4, 22 Mart 1318 (4 Nisan 1902).

müfettişi ve 600 kuruş maaşla bir tabip ve eczacının gönderilmesi talep edilmiştir.²² 7 Haziran 1902 tarihli kayıttan, Bitlis'e bağlı Genç Sancağı'nda da cüzzam illeti görüldüğü anlaşılmaktadır. Bitlis Valisi Hasan Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne hitaben kaleme alınan tezkirede; Genç Sancağı dâhilinde bulunan toplam dokuz haneden meydana gelen birkaç köyde cüzzamlı kişilerin olduğu bildirilmiş, hastalığın yayılmasının engellenmesi için yetkililerden tabip ve aşı memuru isteğinde bulunulmuştur.²³ Dâhiliye Nezareti, valinin bu isteğine kısa bir süre içerisinde cevap vermiştir. Söz konusu cevapta; Genç Sancağı'na talip çıkması durumunda hemen bir tabip gönderileceği, ancak sancağın belediye gelirlerinin düşük olması sebebiyle gönderilmesi muhtemel bir tabibin aşı işini de üstleneceği ifade edilmiştir.²⁴ Bununla birlikte kayıtlarda Genç Sancağı'na ancak ilerleyen yıllarda aşı memurunun gönderildiği anlaşılmaktadır. Genç Sancağı'nda yapılması planlanan hastane için yeterli bütçenin olmaması sebebiyle hastane yapılmasının da mümkün olmadığı ifade edilmiştir.²⁵

XX. yüzyılın başlarında cüzzam illetinin özellikle Kastamonu Vilayeti'nde yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. Zira Kastamonu Vali Vekili tarafından kaleme alınan 7 Temmuz 1906 tarihli kayıta; cüzzamlıların yoğunluğundan dolayı "Cüzzamlılar Deresi" olarak ifade edilen yerde on beş kadar hane halkının cüzzam hastası olduğu belirtilmiştir. Kayıta aynı zamanda cüzzam hastalarına eskiden aylık 150 kuruş verildiği; ancak bu miktarın 86 kuruşa düşürüldüğü, bu durumun ise cüzzam hastalarının ısırap çekmesine yol açtığına yer verilmiştir. Vali vekili bahsi geçen durumun bertaraf edilmesi için cüzzam hastalarına kişi başı 50 kuruş daha ödeme yapılmasını talep etmiştir.²⁶ Kastamonu Vali Vekili'nin mezkûr talebi üzerine Maliye Dairesi; cüzzam hastaları için istenen meblağın ve cüzzamlı hastaların tedavi giderlerinin belediyece karşılanması gerektiğini belirtmiştir.²⁷

Öte yandan 6 Ağustos 1906 tarihli kayıttan ise Kastamonu Vilayeti'nde bulunan cüzzam hastaları için şehrin dışında bir yer inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁸ Bu durum cüzzam hastalarının bu bölgede oldukça yoğun olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.²⁹ Bunların yanı sıra cüzzam hastalığının Kastamonu Vilayeti'nde uzun yıllar görüldüğü anlaşılmaktadır. 28 Şubat 1918 tarihli kayıta; Kastamonu Vilayeti İsmailbey Mahallesi'nde cüzzam hastalığına yakalanmış kimselere ait binaların durumu hakkında bilgiler verilmektedir.³⁰ Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Safranbolu Sancağı'nda da cüzzam hastalığı yaygın bir şekilde görülmüştür. Bu nedenle Safranbolu Sancağı'nda yaşayan halk, cüzzamlıların bulunduğu yeri "Dedeler Oturağı" olarak adlandırmıştır. Öyle ki kaynaklarda cüzzam hastalığının Kastamonu Vilayeti'nde Cumhuriyet'in

²² BOA, *DH.MKT*, 2406/104, 29 Cemaziyelevvel 1318 (24 Eylül 1900).

²³ BOA, *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)*, 286/13, 25 Mayıs 1318 (7 Haziran 1902).

²⁴ BOA, *DH.MKT*, 521/22, 3 Rebiulevvel 1320 (10 Haziran 1902).

²⁵ BOA, *Dâhiliye Nezareti İdare (DH.İD)*, 136/3, 25 Muharrem 1330 (15 Ocak 1912).

²⁶ BOA, *Şura-yı Devlet (Ş.D)*, 1676/5, 15 Cemaziyelevvel 1324 (7 Temmuz 1906). Osmanlı Devleti'nde cüzzam hastaları malul sayılmakta idi. Bu nedenle cüzzam hastalarının geçimleri devlet teminatı altına alınmış ve ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır.

²⁷ BOA, *DH.MKT*, 1102/48, 2 Cemaziyelahir 1324 (24 Temmuz 1906).

²⁸ BOA, *Ş.D*, 1676/7, 15 Cemaziyelahir 1324 (6 Ağustos 1906).

²⁹ BOA, *Dâhiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM)*, 13/46, 18 Rabiulahir 1335 (11 Şubat 1917). Mezkûr kayıttan Kastamonu Vilayeti İsmailbey Mahallesi'nde cüzzam hastaları için bir yer yapıldığı tespit edilmiştir.

³⁰ BOA, *Ş.D*, 1698/27, 17 Cemaziyelevvel 1336 (28 Şubat 1918). Bahsi geçen kayıta; Kastamonu Vilayeti, İsmailbey Mahallesi'nde zamanında cüzzam hastalığına yakalananlar için kulübe şeklinde yapılmış olan yapıların İdare-i Hususiye-i Vilayete ait emlaktan sayıldığı belirtilmiş, ancak burada ikamet eden bazı kimselerin itirazı olduğu ifade edilmiştir. Mezkûr kayıta; bu sebeplerden ötürü söz konusu yapıların geçmişte kimin tarafından yapıldığı, yapıların kimlere tahsis edildiği ve benzeri durumların araştırılması için Kastamonu Vilayeti'ne bir tahrirat gönderilmiştir.

ilk yıllarına kadar görüldüğü ifade edilmektedir.³¹ Bu durum cüzzam hastalığının Kastamonu Vilayeti'nde uzun yıllar görüldüğünü göstermektedir.

Kastamonu Vilayeti'nin yanı sıra incelenen süreçte Erzurum Vilayeti'nde de cüzzam hastalarının varlığı muhtemel gözükmektedir. Örneğin, Erzurum Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tezkirede vali; cüzzam ve bunun gibi hastaları tedavi edecek yerlerin olmaması sebebiyle Erzurum Vilayeti'nde bir miskinhane tesis edilmesini ya da bunun yerine cüzzamlı kişilerin Dersaadet'e gönderilerek bir ay burada tedavi edilmelerini talep etmiştir. Ancak Erzurum Valisi'nin bu isteği yeterli bütçenin olmaması sebebiyle kabul edilmemiş ve miskinhane tesisi yerine cüzzam hastalarının vilayet merkezinde bulunan Gureba Hastanesi'nde tedavi edilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir.³² Erzurum Valisi'nin bir miskinhane tesis edilmesini istemesi bu bölgede cüzzam hastalarının sayısının oldukça fazla olduğunu düşündürmektedir.³³ Bununla birlikte bahsi geçen taleplere Osmanlı yöneticilerinin olumlu cevap verememesi, devletin içinde bulunduğu ekonomik buhrandan ve sağlık sistemindeki noksanlıklardan kaynaklanıyor olması muhtemeldir.³⁴

Çalışmaya konu olan dönemde bazı cüzzam hastalarının başka yerlere nakledildiği de görülmektedir. Örneğin, Sıhhiye-i Etfal Hastanesi İkinci Tabibi Miralay Süleyman Bey'in Darülaceze Müdüriyeti'ne gönderdiği tezkirede; Darülaceze-i Ali talebesinden cüzzam hastası Ziya Efendi'nin Hamidiye Etfal Hastanesi'ne gönderildiği ancak söz konusu hastanede uygun tedavi verilemeyeceği belirtilerek, hastanın Gülhane-i Seririyat Hastahanesi'ne yatırılarak tedavi görmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir.³⁵ 6 Şubat 1910 tarihli kayıta ise; Trabzon Vilayeti'nde cüzzam illetine yakalanmış iki kişinin olduğu, bu kişilerin tedavilerinin Trabzon'da mümkün olmadığı ve bu nedenle Üsküdar'da bulunan hastanede tedavi edilmesinin yerinde olduğu belirtilmiştir. Söz konusu kayıta cüzzamlı kişilerin hastane yerine Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne getirilmesine izin verildiği görülmektedir.³⁶

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra bazı cüzzam hastalarının Dersaadet'e kabul edilmediği de anlaşılmaktadır. Zira Emniyet-i Umumiye Müdür Vekili tarafından Dâhiliye Nezareti'ne hitaben yazılan tezkirede; cüzzam ve frengi hastalığına yakalanmış iki kişinin Dersaadet'te bulunan Gureba-i Müslimin Hastanesi'nde bir ay tedavi gördükleri, ancak hastalığın bulaşıcı olması sebebiyle memleketlerine gönderilmek üzere Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne yerleştirildikleri, söz konusu kişilerin memleketlerine gidemedikleri bu nedenle perişan halde bulundukları ifade edilmiştir. Bu kişilerin hastalığı çevreye yaymalarını önlemek için Dersaadet'te kalmalarına müsaade edilmesi istenmiştir. Bu ve benzeri taleplerin üzerine İstanbul Şehremaneti Dâhiliye Nezareti'ne bir tamim göndermiştir. Söz konusu tamimde; Dersaadet'in nüfusunun bir milyon olduğu ve burada bulunan hastanelerin ancak mezkûr ahaliye yeteceği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca cüzzam, frengi ve tifo gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanmış kişilerin sokaklarda, kahvehanelerde, bekâr odalarında kalmalarının önüne geçilmesinin oldukça güç olduğu; bu

³¹Seda Özdemir, *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Salgın Hastalıklar*, (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Karabük 2019, s. 81.

³²BOA, *DH.UMVM*, 95/1, 23 Rebiulevvel 1328 (4 Nisan 1910).

³³Erzurum Vilayeti'nde cüzzam hastalığının uzun bir süre daha görüldüğü anlaşılmaktadır. Zira 18 Mart 1925 tarihli kayıta cüzzamın yayılımını önlemek amacıyla; mübadele yolu ile Türkiye topraklarına dâhil olan Erzurum ve civar vilayetlerde yaşayan cüzzam hastalığına yakalanmış gayri müslim kişilerin aileleri ile birlikte Erzurum-Pasinler merkezine yaklaşık bir saat uzaklıkta bulunan Meryem Ana Manastırı'na yerleştirildikleri görülmektedir. BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), *Kararlar Daire Başkanlığı* 30.18.1.1 /13.17.12, 18.03.1925.

³⁴Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte salgın hastalıklarla mücadeleye ağırlık verilmiştir. Bu mücadelenin önemli bir kısmı cüzzam hastalığına ayrılmıştır. Abdülaziz Kardaş, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzam ile Mücadele", *Yüzcü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.34, s. 406.

³⁵BOA, (MF.MKT), 927/51, 20 Rebiulevvel 1324 (17 Mayıs 1906).

³⁶BOA, *Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ)*, 62/20, 25 Muharrem 1328 (6 Şubat 1910).

nedenle yeni hastaneler tesis edilinceye kadar başka vilayetlerden hasta gönderilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁷

Osmanlı Devleti'nde cüzzam illetinin ülke topraklarının dört bir yanına yayıldığını söylemek mümkündür. Örneğin, 30 Mayıs 1904 tarihli kayıta; Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na bağlı Gure Karyesi'nin Enfe mevkiinde cüzzam hastalığının görüldüğü anlaşılmaktadır. Kayıta; mezkûr bölgedeki cüzzam hastalarının tecrit edildiği ifade edilmiş ve hastalığın yayılmasının önlenmesi için Dâhiliye Nezareti'nden gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir.³⁸

İncelenen süreçte Osmanlı yöneticilerinin ülkede cüzzam illetinin yayılmasını engellemek için oldukça çaba harcadığı; dil, din ve ırk ayrımı yapmaksızın cüzzam hastası olan herkese yardımcı olduğu görülmektedir. Örneğin, 30 Aralık 1906 tarihli kayıta; İtalyan posta vapuru ile Malta'dan cüzzamlı dört kişinin Trablusgarb'a gelmiş olduğu belirtilerek livalara cüzzam hakkında bilgi verilmesi gerektiğine yer verilmiştir. Bununla birlikte mezkûr hastaların Gülhane-i Seririyat-ı Hümayun'a gönderilmesi istenmiş, ancak burada bulunan altı yataklı koğuşun tamamının dolu olduğu belirtilmiştir.³⁹ 13 Nisan 1907 tarihli kayıta da yine mevcut durum hakkında yazışmaların yapıldığına tanık olmaktadır. Söz konusu kayıta; İtalyan vapuru ile Trablusgarb'a gelen cüzzam hastalarının derhal Karantina İdaresi'ne teslim edildiği, hastaların tedavisine başlandığı belirtilerek, hastalığın yayılmasına kesinlikle mahal verilmediği ifade edilmiştir.⁴⁰ Yine bir başka kayıta; Varşova Hastanesi'nde tedavi görmüş ve ikameti Rusya'da olan⁴¹ cüzzam hastası Kalimnoslu Antuan Kofalyas'ın ülkesi Rusya'ya kabul edilmediği ve bu nedenle sınırda beklediği görülmektedir. Osmanlı yöneticileri sınırda bekleyen Kofalyas'ın Anadolu'da kalmasına izin vermiş⁴² ve onu Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne yerleştirmiştir.⁴³

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı toplumunda bazı cüzzam hastalarının dilencilik yaptığına da şahit olmaktadır. Örneğin, 13 Aralık 1905 tarihli kayıta; Dersaadet'te köprü üzerinde bulunan ve çoğunluğu hasta ve sakat olan dilencilerin çevre halkını rahatsız ettiği ve kötü bir görüntü oluşturması sebebiyle dilencilerin toplatılmasına karar verildiği görülmektedir. Söz konusu toplanan dilencilerden bazılarının cüzzamlı olduğu tespit edilmiş, bunun üzerine bu kişilerin Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne yerleştirilmesine karar verilmiştir.⁴⁴ Yine 21 Ocak 1905 tarihli kayıta; Trabzon'da biri tutuklu olan iki cüzzamlı dilencinin Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne gönderilmesine karar verildiğini görmekteyiz.⁴⁵ Zira cüzzam hastalarının hapishane gibi kalabalık yerlerde olması hastalığın yayılımı açısından oldukça tehlike arz etmekteydi. Öyle ki bulaşıcı hastalıklar arasında olan cüzzamın olma ihtimalinin bile Osmanlı yöneticilerini harekete geçirdiği görülmektedir. Örneğin; normal kapasitesi dört yüz kişilik olan fakat altı yüz kişinin yaşadığı Trabzon Merkez Hapishanesi'nde izdiham yüzünden tifo ve cüzzamdan son günlerde bazı kişilerin hayatını kaybettiği iddia edilmiştir. Ancak yapılan incelemelerden sonra hapishanede ölen kişilerin cüzzamdan ölmediği ve mezkûr hapishanede cüzzamlı kişilerin dahi olmadığı anlaşılmıştır.⁴⁶ Osmanlı yöneticilerinin hapishanede çıkan iddialar üzerine inceleme yapmış olması, yöneticilerin cüzzamın yayılımını önlemek adına verdiği mücadeleyi göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

³⁷ BOA, *DH.UMVM*, 95/27, 6 Muharrem 1327 (28 Ocak 1909).

³⁸ BOA, *DH.MKT*, 855/105, 15 Rebiulevvel 1322 (30 Mayıs 1904).

³⁹ BOA, *DH.MKT*, 1137/37, 14 Zilkade 1324 (30 Aralık 1906).

⁴⁰ BOA, *DH.MKT*, 2611/27, 29 Safer 1325 (13 Nisan 1907).

⁴¹ BOA, *Hariciye İdare (HR.İD)*, 2059/38, 23 Zilhicce 1317 (24 Nisan 1900).

⁴² BOA, *HR.İD*, 28/41, H: 23 Zilhicce 1317 (24 Nisan 1900).

⁴³ BOA, *Hariciye Tahrirat (HR.TH)*, 242/23, 22 Muharrem 1318 (22 Mayıs 1900); BOA, *(DH.MKT)*, 2349/16, 23 Muharrem 1318, (23 Mayıs 1900).

⁴⁴ BOA, *DH.MKT*, 2609/74, 15 Şevval 1323 (13 Aralık 1905).

⁴⁵ BOA, *DH.MKT*, 925/37, 15 Zilkade 1322 (21 Ocak 1905).

⁴⁶ BOA, *Dâhiliye Nezareti Tesir-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S)*, 56/5, 9 Şevval 1322 (17 Aralık 1904).

Cüzzam tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ekonomik ve sosyal birçok soruna neden olmaktadır. Öyle ki cüzzama yakalanan kişilerin karşılaşabileceği sorunlardan birisi de aile birliğinin dağılması ihtimali idi. Zira Osmanlı hukukunda evlilik akdi, bozulması mümkün olmayan ilahi bir akid olarak görülmüyordu.⁴⁷ Osmanlı hukukçuları evlenme akdinde *"eşlerden birinde evlilik hayatına zarar veren cinsi veya cinsi olmayan bir hastalık ortaya çıkarsa -bu hastalık delilik ve cüzzam da olabilir-akitten evvel mevcut olup diğer eş bunun farkında olmamışsa, diğer eş için isterse akdi fesih hakkı tanınmıştır"* hükmüne yer vermiştir.⁴⁸ İncelenen dönemde de Kıbrıs'ın Baf Kazası'nda yaşayan bir kadının eşinin cüzzam hastalığına yakalandığı, kişinin Kıbrıs Miskinhanesi'ne gönderildiği belirtilmiştir. Eşi cüzzama yakalanan kadın bu nedenle eşinden boşanmak istemiştir. Kadının bu isteği üzerine bu talebin uygun olup olmadığı araştırılmış ve Abdürrahim Efendi'nin kaleme aldığı fetva çerçevesinde kadının isteği uygun görülmüştür.⁴⁹ Bununla birlikte dönemin Şehyüslamı Hayri Efendi'nin bulaşıcı hastalıklar konusunda 23 Mart 1916 tarihinde verdiği fetvada da; *"eşinde, mecnun, cüzzam, bars veya bunların derecesinde hastalıklardan biri bulunan şahısların isterlerse zevceleri ile birlikte kadıya müracaat ederek nikâhlarının fesh edilmesini talep edebileceklerini; ancak kadı isterse feshin bir sene ertelenebileceği, mezkûr sürenin dolması halinde kişilerin istediği zaman evlenme akdini bozabileceklerini"* bildirmiştir.⁵⁰

Yukarıdaki örneklerden cüzzamlı kişilerin toplum tarafından yalnızlığa terk edildiğini söylemek mümkündür. Ancak bu örneklerden aynı zamanda Osmanlı yöneticilerinin cüzzamlı kişilere sahip çıkmaya çalıştığı da anlaşılmaktadır.

2.1. XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ülkesi İçinde ve Dışında Cüzzam Hastalığına Yönelik Yapılan Çalışmalar

Cüzzam hastalığı hakkında ilk bilimsel çalışmalar 1840-1845 yılları arasında Norveçli Doktorlar Daniel Cornelius Danielssen ve Carl Wilhelm Boeck tarafından başlatılmıştır. Norveçli doktorların öncülük ettiği çalışmalar pek çok bilgi ortaya koymakla birlikte cüzzamın tanımını yapmak için yeterli olmamıştır.⁵¹ Cüzzam hastalığı ilk defa 1876 yılında Norveçli Doktor Armaur Hansen tarafından tanımlanmıştır. Cüzzam hastalığı tanımlanmakla birlikte çeşitli tedavi yöntemleri kullanılmış; ancak hastalığın çaresi bulunamamıştır. İncelenen süreçte de Osmanlı ülkesi içinde ve dışında cüzzam hastalığının tedavisi için bir takım çalışmaların yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki kaynaklarda Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında yerli⁵² ve Avrupalı hekimlerin cüzzam araştırmalarının odak noktası olduğu dile getirilmektedir.⁵³

XX. yüzyılın başında Osmanlı ülkesinde oldukça önemli bir yeri olan Doktor Zambako Paşa'nın uzun süredir üzerinde çalıştığı cüzzam ve cilt hastalıklarına dair bir kitap kaleme aldığı

⁴⁷ Dikeçligil, s.69.

⁴⁸ Orhan Kılıç, "Cüzzam Hastalığının Osmanlı Sosyal Hayatındaki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme (XVI-XIX)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. F. Çakmak, Ş. Köse, Ç. Büke, E. Akçiçek, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018, s. 109.

⁴⁹ BOA, *Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği (KB.MAA.FE)*, 10/71, 11 Rabiulahir 1331 (20 Mart 1913).

⁵⁰ BOA, *Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR.4)*, 901/77, 18 Cemaziyelevvel 1334 (23 Mart 1916).

⁵¹ Mustafa Süttaş, "Başlangıcından Bugüne Lepa Tarihi", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, Dermatoloji Etiği, Hukuku, Tarihi Özel Sayısı*, C. 10, S.2, s.148.

⁵² Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi hasarlı olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Burada bulunan cüzzam hastaları; Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman tarafından, Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman Toptaşı Akıl Hastahanesi'nin bir koğuşuna yerleştirilmiştir. 1919 yılında mezkûr hastahane Bakırköy'e taşınınca Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman, cüzzam hastalarını, hastahane bahçesinin bir kenarına yapılan barakalara yerleştirmiştir. Kardaş, a.g.m.s. 406.

⁵³ Arslan, a.g.m.s.636.

görülmektedir.⁵⁴ Ancak söz konusu hastalıklara dair mühim bilgiler içeren bu eser, dünyanın farklı yerlerinde Zambako Paşa'nın cüzzam illetinin tedavisi için gerekli ilacı bulduğu rivayetine dönüşmüştür. Öyle ki Brezilya Hükümeti, Londra Şehbenderi vasıtası ile gerçekte olmayan cüzzam ilacı hakkında Osmanlı Hükümeti'nden bilgi almak istemiştir.⁵⁵ Aynı tarihlerde cüzzam ilacının bulunduğu ve tedavisinin yapıldığına dair çeşitli rivayetler ile ilgili yazışmalar yapıldığı görülmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte Osmanlı toprakları dışında da cüzzam hastalığının çaresi aranmıştır. Cüzzam illetine karşı Kolombiya'nın Barankila şehrinde yaşayan Doktor Anibal Vilafavaro, Osmanlı Sadareti'ne cüzzama karşı etkili bir ilaç bulunduğunu bildirmiş ve Osmanlı Hükümeti ile bir sözleşme yapılncaya kadar bu konuda kimseye bilgi verilmemesini istemiştir.⁵⁷ Ancak kısa bir süre sonra yine Doktor Vilafavaro imzası ile Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir mektupta; cüzzam illetine karşı herhangi bir ilaç ve numunenin olmadığı belirtilmiştir.⁵⁸

XX. yüzyıl başlarında Norveç'in Bergen şehrinde, Norveç Kralı'nın himayesinde 16 Ağustos 1909 tarihinde cüzzam illetine karşı bir konferans düzenleneceği anlaşılmaktadır.⁵⁹ Yapılacak olan konferansa Osmanlı Devleti de davet edilmiş ve konferansa uzman bir ismin katılması talep edilmiştir. Fakat incelenen kayıtlardan söz konusu konferansa katılacak kişinin kim olacağına dair bir belirsizliğin olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki 26 Temmuz 1909 tarihli kayıta; Bergen şehrinde cüzzam hastalığına karşı düzenlenecek konferansa Doktor Zambako Paşa'nın gönderileceği, fakat paşanın rahatsızlığı sebebiyle gidemeyeceği; onun yerine Mekteb-i Tıbbiye Bakterioloji Muallimi Mirliya Artisdi Paşa'nın seçildiği, ancak Artisdi Paşa hakkında da mahkûmiyet kararı verilmiş olduğundan Bergen'e gönderilmek üzere başka birinin seçilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁰ 2 Ağustos 1909 tarihli kayıta ise; konferansa Osmanlı Devleti'nden kimsenin katılmayacağı bildirilmiş,⁶¹ ancak 4 Ağustos 1909 tarihli kayıta bir kişinin Bergen'e gönderileceği bilgisine yer verilmiştir.⁶² 7 Ağustos 1909 tarihli kayıta ise; esasında mezkûr konferansa Doktor Celal Muhtar Bey'in gönderilmesine karar verilmiş olduğu, fakat konferans zamanı yaklaştığı için buna gerek kalmadığı ve bunun Norveç Sefareti'ne bildirildiği ifade edilmiştir.⁶³

Bunların yanı sıra Osmanlı yöneticilerinin cüzzam iletisi ile mücadele eden kişilere yardımcı olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı yöneticileri, Osmanlı yetkililerinden cüzzam hastalığına dair araştırma yapmak üzere Rodos ve Kalaminos Adaları'na gidecek olan Alman doktorlar Kanhaym ve Alares'e yardımcı olunmasını istemiştir.⁶⁴

Sonuç

Osmanlı toplumunda ismi dahi insanlar arasında korku ve dehşet saçan cüzzam iletisi XX. yüzyıl başlarında Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde görülmeye devam etmiştir. Söz konusu

⁵⁴ BOA, *Yıldız Arşiv-i Hususi (Y.A.HUS)*, 506/151, 27 Şaban 1324 (16 Ekim 1906). Zambako Paşa tarafından kaleme alınan söz konusu eseri 1907 yılında "La contagion de la lepre en l'etat de la since" başlığı ile Fransızca olarak yayınlanmıştır. Eserde Osmanlı ülkesinde 600.000 cüzzam hastası olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Arslan Terzioğlu, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.636.

⁵⁵ BOA, *Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI)*, 14/29, 10 Ramazan 1327 (25 Eylül 1909).

⁵⁶ BOA, *Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)*, 597/25, 27 Ramazan 1327 (9 Ekim 1909).

⁵⁷ BOA, *HR.İD*, 2068/46, 23 Cemaziyelahir 1322 (4 Eylül 1904).

⁵⁸ BOA, *HR.TH*, 310/63, 6 Şaban 1322 (16 Ekim 1904).

⁵⁹ BOA, *DH.MKT*, 2869/93, 19 Cemaziyelahir 1327 (8 Temmuz 1909). Norveç'in Bergen şehrinde yapılacak olan konferans 1897 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır.

⁶⁰ BOA, *DH.MKT*, 2884/42, 8 Recep 1327 (26 Temmuz 1909).

⁶¹ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V)*, 130/29, 15 Recep 1327 (2 Ağustos 1909).

⁶² BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 3592/ 269333, 17 Recep 1327 (4 Ağustos 1909).

⁶³ BOA, *HR.TH*, 379/38, 20 Recep 1327 (7 Ağustos 1909).

⁶⁴ BOA, *DH.MKT*, 2322/56, 21 Zilkade 1317 (23 Mart 1900).

süreçte ülkenin farklı yerlerinde cüzzam vakalarının görüldüğüne dair kayıtlar mevcuttur. İncelenen dönemde Osmanlı ülkesinin bazı yerlerinde cüzzam hastalığı görülmesinden dolayı hastalığın yayılmasının önlenmesi konusunda Osmanlı yetkililerinden yardım istenmiştir. Yardım isteklerinin yanı sıra bazı yerlerde tabip, aşı memuru ve eczacı gönderilmesi talep edilmiş; ancak Osmanlı yöneticilerinin mezkûr taleplerin birçoğunu karşılayamadığı tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik buhranın da önemli bir göstergesi olmasının yanı sıra, Osmanlı sağlık sisteminin noksanlığına dair ipuçları vermektedir.

Bununla birlikte cüzzamın bazı bölgelerde yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür. Örneğin, Kastamonu Vilayeti'nde bazı bölgeler cüzzamlı kişilerin sayısının fazlalığından dolayı "Cüzzamlılar Deresi" ve "Dedeler Oturağı" diye zikredilmiştir. Yine Kastamonu, Erzurum Vilayetleri ve Genç Sancağı'nda cüzzam hastaları için yetkililerden hastane ve miskin tekkesi gibi kurumların tesisinin talep edilmesi de söz konusu düşüncüyü destekler niteliktedir. Osmanlı yetkilileri bahsi geçen taleplerin bir kısmını karşılarken, mali yetersizlikten dolayı hastane gibi kurumların inşa edilemeyeceğini dile getirmişlerdir.

İncelenen süreçte miskin tekkeleri ve hastanelerin yeterli miktarda olmaması, cüzzamlı kişilerin Osmanlı Devleti'nin merkezi olan Dersaadet'e diğer bir ifade ile İstanbul'a yönelmesine neden olmuştur. Osmanlı yetkilileri bazı cüzzam hastalarının Dersaadet'e gelip tedavi olmalarına izin vermiştir. Fakat bu izinlerin istisnai bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Dersaadet'e talebin yoğun olmasından dolayı Osmanlı yetkilileri Dersaadet'teki nüfusun fazla olduğunu belirterek burada bulunan hastane ve cüzzamhanelerin ancak burada yaşayan halka yeterli geldiğini dile getirmiş; Dersaadet'e cüzzam gibi bulaşıcı hastalıkları bulunan kişilerin gelmemesini istemiştir. Hatta söz konusu durumun önüne geçebilmek için İstanbul Şehremaneti Dâhiliye Nezareti'ne bir tamim göndermiştir. Bunlara ilaveten kayıtlardan bazı cüzzamlıların Dersaadet'e sadece tedavi amacıyla gelmediğini göstermektedir. Zira köprü üzerinde dilencilik yapan ve yetkililer tarafından yakalanan kimseler arasında cüzzamlı kişilerin de olduğu tespit edilmiştir. İçinde cüzzamlı kişilerin de bulunduğu dilencilerin kalabalık yerlerde dileniyor olması, cüzzamın yayılmasını da kolaylaştırması muhtemeldir. Çalışmaya konu olan dönemde kalabalıkların yoğun olduğu hapishanelerde de bulaşıcı bir hastalık ortaya çıktığında Osmanlı yetkililerinin gerekli tedbirleri almaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra incelenen kayıtlar cüzzamın pençesine düşmüş kişilerin bir taraftan hastalıktan kurtulmaya çalışırken; diğer taraftan aile birliğinin dağılması tehlikesi ile de karşı karşıya kaldığını da göstermektedir. Zira Şeyhülislam Hayri Efendi'nin 23 Mart 1916 tarihli fetvasında; bir kimsenin eşinde cüzzam ve benzeri bulaşıcı hastalıklar görülmesi durumunda nikâhın fesh edilebileceğini belirtmesi söz konusu düşüncüyü destekler niteliktedir.

XX. yüzyıl başlarında Osmanlıların bir taraftan cüzzamın yayılmasını engellemeye çalıştığı, diğer taraftan çaresi bulunmayan cüzzam için çeşitli çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin ünlü hekimlerinden olan Zambako Paşa'nın 1906 yılında cüzzam ve cilt hastalıklarına dair kaleme aldığı eser, Osmanlıların cüzzamı bertaraf edebilmek için verdiği mücadelenin önemli bir kanıtıdır. Bunlarla birlikte incelenen kayıtlardan sadece Osmanlı ülkesinde değil, dünyanın çeşitli yerlerinde cüzzam hastalığının çaresinin arandığı ve bu doğrultuda araştırmaların yapıldığı; ancak bir sonuç alınmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum XX. yüzyıl başlarında cüzzamın sadece Osmanlı toplumunun değil; insanoğlunun mücadele ettiği bir sorun olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

1.Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 2526/110, 2406/104, 521/22, 1102/48, 855/105, 1137/37, 2611/27, 2609/74, 925/37, 2869/93, 2884/42, 2322/56.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), 1371/4.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 286/13.

Dâhiliye Nezareti İdare (DH. İD), 136/3.

Şura-yı Devlet (Ş.D), 1676/5, 1676/7, 1698/27.

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyeye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM), 13/46, 95/1, 95/27.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 927/51.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, (DH.MUI), 62/20, 14/29.

Hariciye İdare (HR.İD), 2059/38, 28/41, 2068/46.

Hariciye Tahrirat (HR.TH), 242/23, 310/63, 379/38.

Dâhiliye Nezareti Tesir-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S), 56/5.

Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği (KB.MAA.FE), 10/71.

Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR.4), 901/77.

Yıldız Arşiv-i Hususi (Y.A.HUS), 506/151.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 597/25.

Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V), 130/29.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3592/269333.

2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), *Kararlar Daire Başkanlığı* 30.18.1.1 /13.17.12.

3. Tetkik Eserler

AYBAR, Meriç, "İllet-i Cüzam: Osmanlı Dağılma Dönemi" *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl.11,S.XXXIII, s.503-517.

BATĞI, Özlem, "Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.8, Mart 2017, s. 169-182.

BERATLI, Nazım, *Kıbrıs Miskinhanesi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2013.

DIKEÇLİĞİL, Özlem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadi Etkileri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar- Kağan Eğinim, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Ağustos 2011, s.83-108.

- KAĞNICI, Gökhan, "M.Ö II ve I. Binli yıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar" *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. F. Çakmak, Ş. Köse, Ç. Büke, E. Akçiçek, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018.
- KARDAŞ, Abdülaziz, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzam ile Mücadele", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.34, s.401-424.
- KALLEK, Cengiz, "Miskin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul 2005, s.183-184.
- KILIÇ, Orhan, *Eskiçağ'dan Yakınçağ'a Genel Hatlarıyla Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.
- KILIÇ, Orhan, "Cüzzam Hastalığının Osmanlı Sosyal Hayatındaki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme (XVI-XIX)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. F. Çakmak, Ş. Köse, Ç. Büke, E. Akçiçek, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018, s.93-115.
- KILIÇ, "Tarihte Küresel Salgınlar ve Toplum Hayatına Etkileri", *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, Ed: M. Şeker, A. Özer, C. Korkut, Tüba Yayınları, Ankara 2020, s.15-53.
- NİKİFORUK, Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev: Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı (Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü)*, Everest Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZDEMİR, Seda, *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde Salgın Hastalıklar*, (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Karabük 2019.
- PALALI, M. Zeki, "Cüzzam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s.150-152.
- SARIBAŞ, Serap, Hansen'in Evlatları: Avupa'nın Son Cüzzam Hastanesi Sakinlerinin Hikâyesi, *Molesto: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Ocak 2020, s.229-240.
- SARIKÖSE, Selma Turhan, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2013.
- SERDAR, Murat, "Ortaçağ Avrupasında Tanrının Laneti Cüzzam ve Cüzzam Evleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. II, Ocak 2014, s.100-110.
- SERDAR, Murat- HANAR, Murat, "İslam Toplumunda Cüzzam ve Cüzzamhaneler", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. Fevzi Çakmak, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018, s.67-91.
- SÜTLAŞ, M, "Başlangıcından Bugüne Lepra Tarihi", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, Dermatoloji Etiği, Hukuku, Tarihi Özel Sayısı*, C. 10, S.2, s.144-155.
- ŞAFAKÇI, Hamit, "Osmanlı Döneminde Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Miskinler Tekkesi'nin Konya Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S.50, Aralık 2018, s.117-134.

- TEKİR, Hürü Sağlam, " Osmanlı Toplumunda Cüzzam Hastalarının Tecriti ve Yoksulluğu :... Cüzzamlıları, Şehirden Süreler; Şehirde Komayalar" *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*, Ed. F. Çakmak, Ş. Köse, Ç. Büke, E. Akçiçek, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018, s.145-163.
- TERZİOĞLU, Arslan, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları", *Türkler Ansiklopedisi*, C.11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.632-646.
- UTKU, Ethem, *Lepra Tarihi*, Haz: Türkan Saylan, Mustafa Sütlaş, Merhaba Yaşamak: Türkiye'de Cüzzamla Savaşın Dünü- Bugünü-Yarını, Cüzzamla Savaş Derneği Yayını, İstanbul 1998, s.9-13.
- ÜNVER Süheyl-ŞEHSUVAROĞLU N. Bedi, *Türkiye'de Cüzam Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1961.
- YILDIRIM, Nuran, " Miskinler Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, s.185-186.
- YILDIRIM, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010.

3. İnternet Kaynakları

- <http://www.cuzzam.org.tr/index.php/tr/lepra/> (Erişim; 17.10.2020).
- <http://www.cuzzam.org.tr/index.php/tr/lepra/lepra-tarihi> (Erişim; 19.12.2020).

Ekler

DH.MKT.02406.00104.001

Ek 1: Sivas'a Bağlı Tonus Kazası Pövernik Köyü'nde Görülen Cüzzam ve Frengi Hastalığının Etrafa Yayılmasının Önlenmesi Hakkında

DH.UMVM.00095.00001.002

Ek 2: Erzurum'da Cüzamlılar için Bir Miskinhane Tesisinin Mümkün Olmadığı, Cüzamlıların Vilayet Merkezinde Bulunan Gureba Hastanesi'nde Tedavi Edilmeleri Hakkında

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

215

13 / 1